

ARTIKKEL 6

Myten om fengselspinen¹

Ingrid Rindal Lundeberg, forsker, Norge/seniorrådgiver i
Rusreformutvalget

Abstract

Title: The Myth of "Prison Pain". **Summary:** The pain of punishment and imprisonment has been widely discussed in prison research. In line with established penal/criminal theory and politics, imposing punishment within the institution of law means inflicting pain. The sociology of imprisonment literature has traditionally focused rather narrowly on the pains of imprisonment; on the "weight, depth and tightness" experienced by prisoners. Empirically-grounded comparative analysis of prisoners' own views on important contributing factors to strengthening their quality of life in prison and their decision to abstain from future crime and drugs is scarce. In the 21st century, Norwegian criminal justice policy has shifted towards an increasing emphasis on human rights discourses and rehabilitation policies. The "principle of normalization" is a humanist hallmark of the Norwegian prison systems, implying prisoners' equal access to the welfare rights shared by all Norwegian citizens. During the incarceration period, prisoners' rights to satisfactory accommodation, education or training, employment, health and social services, and financial advice, seek to create the best possible conditions for an offender's re-integration into society after release. Despite such constructive changes within correctional services, the question remains how such changes have altered the prison experience and softened the pains of imprisonment. Based on comprehensive qualitative and quantitative data on life before, during and after imprisonment, this article presents a more nuanced picture of the varying Norwegian correctional institution standards. With the help of ex-criminals' and inmates' present and past experiences, the article contributes to an understanding of how the different prison-condition qualities that prisoners are exposed to can contribute to constructive change. By addressing the prisoners' own reflections on their feelings, pain, pleasures, gains and losses regarding today's penal practice, the article wishes to contribute to a constructive debate on what current and former prisoners value as supportive and fair, and what they perceive to be offensive and unfair. We cannot, the article argues, assume that punishment is always, and in each case, perceived as pain without further investigation of how punishment is actually experienced and how it varies. The comparative approach - how prisoners perceive and experience the varying conditions they are subjected to in prison, and how they deal with it - must be a core concern in the study of captive society. Accordingly, theories of punishment and painfulness must reflect the recent years' changes evident within both penal practice and policies.

Keywords: punishment, imprisonment, empowerment, rehabilitation, pains of imprisonment

Sitering av denne artikkelen: Lundeberg, I.R. (2018). Myten om fengselspinen. I K. Christensen & L.J. Syltevik (Red.), *Myten om velferd og velferdsstaten* (s. 123–145). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.47.ch6>
Lisens: CC BY-NC 4.0

Et hovedstengsel mot innsikt i egne samfunnsforhold er arrangementenes selvfølghet. For å kunne se våre samfunn, må vi skape avstand, stå utenfor. Ord, litt annerledes enn de vanligvis anvendte, er midler til å skape avstand. Nye ord, litt på kanten, kan være nyttige, så lenge de er nye. Men etter en tid må de legges i lageret for sløv redskap. (Christie, 1987, s. 283)

Straffens pine og fengslets smerter

Utgangspunktet for denne artikkelen er å trekke frem noen fangers erfaringer med norske soningsforhold som nyanserer myten om straff som en pine. Straffens pine eller smerte har vært en etablert forestilling i fengselsforskningen. I tråd med straffeteori er fengselsstraffen en tilsiktet *pine* som skal virke avskrekkende. Formålet med denne artikkelen er ikke å underkjenne eller tilsløre de ofte sterkt pinefulle aspektene ved straff, men å problematisere at «pineteoriene» tar for gitt at straff alltid og i hvert tilfelle oppleves som en pine, uten nærmere undersøkelser av hvordan straff faktisk praktiseres, oppleves og kan variere. Mytestatusen til straff som noe som utelukkende er grunnleggende smertefullt, gjenspeiler seg i at andre forståelser, oppfatninger og opplevelser av ulike former for straff i liten grad blir anerkjent, inkludert eller diskutert.

Bakgrunnen for diskusjonen om straffens pine eller smerte har flere opphav. I norsk sammenheng knyttes pinetenkningen kanskje først og fremst til en sentral diskusjon som strafferettsteoretikeren Johs. Andenæs startet allerede i 1962. Andenæs definerte straff som «... et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde» (Andenæs, 1976, s. 352). Denne definisjonen står fortsatt sentralt og er senere blitt sitert og gitt tilslutning av Høyesterett ([Rt.] 1977 s. 1207). Samtidig har det vært en pågående debatt i kjølvannet av Andenæs' kjente formulering, som handler om i hvilken grad hensikten med straff er å påføre noen et «onde» eller en «pine». Kriminologen Nils Christie (1982) og idéhistorikeren Espen Schaanning (2002) har kanskje vært av de mest profilerte i den etterfølgende pinediskusjonen.² Begge har argumentert for det syn at siden straffens kjerne er en tilsiktet pine, må den også beskrives som det³ (Fredwall, 2017, s. 24). Deres sentrale poeng er at når straff omtales og beskrives av lovgiver, dommere og andre

ansatte i straffesakskjeden, brukes ord og uttrykk som skjuler hvordan straffen føles og erfares hos dem som er mottakerne. Det er dermed et problem at pinebegrepet ikke finnes i kriminalomsorgens språk, fordi det ikke dekker over, men viser «... hvordan straffene svir, hvordan de føles, lidelsen, skammen og sorgen» (Christie, 1982, s. 19). Om hensikten med straffen faktisk er ondepåføring, og om dette begrepet dermed bør være en sentral del av selve definisjonen av straff, har siden vært omdiskutert (Fredwall, 2017; Kinander, 2013).

Mens den overnevnte diskusjonen primært er fokusert om *formålet* med straff, hvordan straffen begrunnes, har den klassiske fengsels-sosiologiske forskningen vært mer opptatt av å gjøre empiriske undersøkelser av *opplevelsen av straff*. Straffebegrunnelser sier ikke nødvendigvis noe om hva som skjer *innenfor murene*, om innholdet i soningen. Kvalitativt orienterte studier i sosiologiens gullalder, ikke minst etnografiske arbeider, har bidratt til at fengselsinstitusjonenes indre liv har blitt synliggjort og fangenes perspektiv og erfaring har kommet frem (se f.eks. Clemmer, 1940; Goffman, 1967; Mathiesen, 1965; Sykes, 1958). Denne forskningen har imidlertid også i stor grad vært smertefokusert. En rekke studier har dokumentert fengselsmertene og hvordan fangekulturer oppstår som et forsvar mot lidelsene, påkjenningene og fornedrelsen som frihetstap innebærer. Gresham Sykes' (1958) begrep om «the pains of imprisonment» har i denne sammenheng vært et svært viktig bidrag. Gjennom sin undersøkelse av et maksimumssikkerhetsfengsel i USA viste han hvordan fangenes sosiale verden måtte forstås som et forsøk på å takle og overleve de lidelsene fengslet utsatte dem for. Sykes (1958) identifiserte spesielt fem former for «fengselssmerter» («pains of imprisonment»). Den første er tap av frihet, det vil si samfunnets intenderte smerte. Videre mister fangene retten til eierskap og dermed kontroll over egne omgivelser, de fratras muligheten til heteroseksuelle relasjoner (kun få unntak, f.eks. ved besøk), og de frarøves autonomi (selvstyring) over hverdagslivets små handlinger (f.eks. måltider og toalettbesøk). Endelig beskriver Sykes fangenes opplevelser av manglende fysisk sikkerhet i fengslet: «the constant companionship of thieves, rapists, murderers [...] is far from assuring» (1958, s. 77).

Både internasjonal og norsk forskning har senere underbygget og videreutviklet dette pineperspektivet på straff. De etterfølgende forskerne har

på omfattende måter fastslått at fengslet primært fungerer som en kriminalitetsskapende institusjon, som for de fleste først og fremst bare bidrar til ytterligere marginalisering (Crewe, 2009; Christie, 2000; Hauge, 2001; Mathiesen, 1965; Mjåland, 2015). Flere bidrag har vist til at pinene ved fengselsopplevelsen også må forstås i lys av at fangebefolkningen er en særlig marginalisert og sårbar gruppe (Friestad & Hansen 2004; Revold, 2015; Skardhamar, 2003; Nilsson 2002). Den typiske fangen er en mann som i forhold til befolkningen for øvrig oftere er skoletaper, har dårligere sosialt nettverk og vanskeligere familieforhold, er oftere fysisk og psykisk syk, bruker oftere narkotika og har dårligere tilknytning til arbeidsmarkedet. Fengselsoppholdet bidrar til ytterligere marginalisering ved at innsatte gjennomgår en «prisoniseringsprosess», der de tilegner seg holdninger og kunnskap om lovbrudd. De kriminelle ferdighetene blir dyrket og perfektionert slik at de blir løslatt som mer kriminell enn de var da de ble satt inn, noe som bidrar til at sjansen for tilbakefall øker (Hauge, 2001). Dette underbygges av den «totale institusjonens» krenkelsesprosesser (Goffman, 1967). Innsatte gjennomgår en prosess der de mister evnen til å leve et selvstendig liv. Den innsatte blir fratatt alle materielle og sosiale støttepunkter for den identiteten han/hun hadde i sitt tidligere liv. Pinene som innsatte erfarer under fengselsoppholdet, handler ikke bare om innesperring, frihetsberøvelse og tvangsbruk; dette handler også om den sosialpsykologiske krenkelsen knyttet til distribusjon av stigma, den undertrykkelsen som ligger i å bli definert som mindreverdige ved å bli stemplet som kriminell. I fengsel og i forlengelsen av et fengselsopphold kan en degraderende moralsk karriere utvikle seg. De innsatte opplever ofte at fengselsoppholdet forsterker et stigma ved at statusen som umoralsk, viljesvak, udisiplinert, fange og kriminell blir en *masterstatus* som overgår alle andre og langt viktigere personlige kjennetegn. Samlet viser den smertefokuserte fengselsforskningen som er gjennomgått ovenfor, hvordan fengselsopphold kan skape en nedadgående sosial karriere og kriminalitet. Denne pineforskningen har fortsatt stor betydning.

Selv om det å «fengsles» alltid er forbundet med opplevelser av forskjellige former for «fengselsmerter» (Sykes, 1958), har fengslene gjennomgått betydelige endringer de siste tiårene. Ifølge den offisielle norske

straffeideologien er fengslets intenderte funksjon utelukkende frihetsberøvelse (Justis- og politidepartementet, 2008). Ellers skal fangene leve et «normalt» liv, så langt det er mulig. Ulike former for rehabilitering, kartlegging og reformarbeid påvirker maktforhold i fengsel i større grad. Omfanget av tiltak, og fremveksten av nye tiltak som skal ha en rehabiliterende effekt, har økt den senere tid. Straffegjennomføringsloven av 2002 (Justis- og beredskapsdepartementet, 2002) og stortingsmeldingen av 2008 (Justis- og politidepartementet, 2008) vektlegger kriminalomsorgens ansvar for rehabilitering. Normalitetsprinsippet er en av pilarene i den norske kriminalomsorgen, og det innebærer at domfelte har de samme rettigheter som andre borgere, og at tilværelsen under straffegjennomføring, så langt det er mulig og sikkerhetsmessig forsvarlig, skal være lik tilværelsen ellers i samfunnet.⁴ Gjennom soningsforløpet skal innsattes rettigheter til en tilfredsstillende bolig, utdanning eller opplæring, arbeids-, helse- og sosialtjenester og økonomisk rådgivning gi best mulige forutsetninger for å integrere lovbrøteren i samfunnet etter løslatelse.⁵ Fangene er nå plassert i et bredt anlagt velferdsstatlig apparat som skal endre mennesker til det bedre. Spørsmålet er hva denne rehabiliteringstenkningen innebærer i praksis, og om og hvordan dette faktisk letter fangenes totale opplevelse av pine.

Selv om tilbakeføring er et viktig mål i straffegjennomføring, har det i liten grad vært diskutert hvordan dette kan bidra til en endringsprosess som gjør straff mindre pinefullt. Studier av hva som kan gi innsatte et bedre liv etter løslatelse, og hvordan dette kan variere mellom ulike soningsanstalter, har i liten grad vært trukket frem i diskusjonen om straff. Det er samtidig et problem at «pineteoriene» tar for gitt at straff alltid og i hvert tilfelle oppleves som en pine, uten nærmere undersøkelser av hvordan straff faktisk praktiseres og oppleves. Dette handler også om at straffediskusjonen må gjenspeile de endringer som kriminalomsorgen har undergått siden pinedebatten oppsto. Fangeperspektivet og fangenes opplevelse av soning og forskjeller mellom ulike fengsler innad i land, må ikke bli oversett. Som vi skal diskutere senere, rommer det å sone et vidt spekter av erfaringer, og det er store forskjeller mellom norske fengsler og fanger i deres beskrivelse av hvordan straff føles og virker.

Metode

Bakgrunnen for artikkelens analyser er et omfattende, nasjonalt data-materiale om innsattes liv før, under og etter gjennomføring av straff i den norske kriminalomsorgen, med fokus på rehabiliterings- og løslattelsesarbeidet (se også Lundeberg 2017 for en nærmere beskrivelse). Vi har gjennomført etnografisk feltarbeid i fengsel i til sammen ett år, gjort intervjuer med både innsatte, løslatte og ansatte i kriminalomsorgen (N = 81) og foretatt en spørreundersøkelse som ble gjennomført blant fanger i ti norske fengsler (N = 606) med både høyere og lavere sikkerhetsnivå.⁶ Både i intervjuene og spørreskjemaet ble de innsatte bedt om å svare på spørsmål både om tiden før, under og etter soningen. Spesiell oppmerksomhet ble gitt til temaene rus og rehabilitering. Disse undersøkelsene, og datagrunnlaget de resulterte i, er nærmere beskrevet i tidligere publikasjoner (Lundeberg, 2017; Lundeberg & Mjåland, 2016, 2018; Lundeberg, Ryen & Mjåland, 2018; Mjåland & Lundeberg, 2014; Mjåland, 2014, 2015a, 2015b, 2016).

Denne artikkelen har imidlertid ikke som hensikt å presentere bredden i dette datamaterialet, men å trekke frem noen overordnede funn og eksempler som viser konstruktive erfaringer med soning og dermed bidrar til å nyanserer perspektivene på straff som bare smerte. Først skal vi diskutere fangers erfaringer av soningsforhold i ulike fengselskontekster gitt ulike strafferammer, varierende frihetsgrader og progresjonsmuligheter. Deretter skal vi se nærmere på hvilke forhold som gjør at smerten med fengsel lindres, og som fanger trekker frem som konstruktive, hva som gjør at enkelte fanger nyttiggjør seg straff, og hvordan fengsels erfaringen kan bidra til en konstruktiv endring.

Straffens åpenhet og kontroll

Å bli fratatt friheten, opplevelsen av at det er andre som har kontroll over tiden din, at det er myndighetene som har beslaglagt den og bestemmer over den, kan være av det mest pinefulle ved å sone. Hvilken frihet fangene sier de har, og hvordan de forvalter den friheten som finnes, kan imidlertid være sterkt varierende. Dette underbygges av at et særlig fremtredende tema blant fangene er store forskjeller i vurderingen av

soningsforhold mellom ulike fengsler og fanger. «Det finnes ingen norsk standard», som en fange vi intervjuet uttrykte, er et gjennomgangstema i fangenes omtale av soningsopplevelsene. Fanger med omfattende erfaring med soning forteller om et vidt soningsspekter, der den følelsesmessige belastningen beveger seg i et kontinuum mellom ytterpunkter. Det er særlig kontrasten mellom frihetsgradene og kontrollnivåene på åpne og lukkede fengsler som trekkes frem som betydningsfull av fangene. Den omfattende og utstrakte bruken av varetektsfengsling og isolasjon på enkelte lukkede soningsanstalter (Barker, 2013; Smith, 2011) ble omtalt med en sterk indignasjon blant de berørte. Stor grad av isolasjon setter fangene i en ekstrem situasjon. Presset på følelses- og inntrykksregulering på noen lukkede avdelinger ble rapportert som uutholdelig og førte til ustabilitet og utrygghet. Morten, som hadde lang sonings erfaring, fortalte om hvordan dette kunne resultere i et soningsmiljø med et tillitskjørt fellesskap preget av et uholdbart høyt aggresjonsnivå:

Du kan jo bare se på egentlig samtlige fengsler, liksom hvor ... og så kan du se på åpne avdelinger. Og så kan du se litt på ... hvordan stressmønsteret er til folk. Med ... også med for eksempel slagsmål og så videre. På åpen avdeling så finner du nesten ikke sånne utbrudd, aggresjonsmessig. Mens med én gang du kommer inn på lukkede avdelinger, så jo mer lukkede de er, jo mer aggressive blir de. Du kan jo se ned på Bjerget f.eks. Der nede ... der har du ... hvor ... hvor du sitter inne på en celle 23 timer i døgnet. Og så får du én time luft. Der nede har du noen tikkende bomber, der. (Morten, 28)

Fangenes tilpasningsstrategier og soningsopplevelser varierer mellom ulike fengselstyper gitt ulike strafferammer, varierende frihetsgrad og progresjonsmuligheter. De innsatte som soner i høysikkerhetsfengsler fokuserer generelt i større grad på smertene ved frihetsberøvelsen og dens konsekvenser, mer eller mindre uavhengig av de varierende fysiske forholdene de er underlagt.

Imidlertid har mange fanger som soner ved åpne fengsler, andre opplevelser av soning. I åpne fengsler sier fangene at det 'moralske klimaet' er langt bedre enn i større, lukkede fengsler. Små og åpne fengsler med stort friområde, høy frihetsgrad og lavt kontrollnivå blir av fanger generelt vurdert som bedre enn høysikkerhetsfengsler (Lundeberg, Mjåland

& Rye, 2018). Skillet mellom «harde» (høysikkerhetsfengsel) soninger og «lette» (åpne fengsler) var hyppig omtalt. Jens, som hadde tilbrakt et år under åpne forhold, konkluderte uopprekket med at han var overrasket over at han på mange måter faktisk hadde trivdes i fengsel, men at det var fordi han hadde sluppet «billig unna»:

Det er nesten sånn at du at du ikke har kunnet sagt til folk at du har vært på soning når du har, altså du har jo hatt en straff, men jeg føler faktisk at jeg hadde hatt litt godt av det og. For å si det på den måten. Og synd og si at man skal trives i fengsel, men så jeg har sluppet unna de harde soningene ... (Jens, 25)

De forskjellene i opplevelsen av tyngden av straff som innsatte forteller om, viser imidlertid ikke bare til erfaringen med å være underlagt ulike sikkerhetsnivåer og innlåsing, slik som i tilfelle med Jens. Noen steder sier fangene at de rett og slett til dels har vært svært fornøyde med den oppfølgingen de har fått, og gir uttrykk for at soningstiden har gjort dem bedre rustet til et liv etter løslatelse, mens andre er misfornøyde.

Noen fengsler ble trukket frem som ganske vellykkede. Aller mest tilfreds med livet i fengsel er fanger i det åpne fengslet Leira i Trondheim. 74 % av fangene som soner der, er enige i at tilbudene som de har mottatt i fengslet, i stor grad har gjort dem «bedre rustet til å møte hverdagen når du slipper ut». Dette er en langt større andel enn i landets øvrige fengsler, der gjennomsnittlig 22 % mener det samme.

Fravær av murer, liten grad av innelåsing, kontroll og regulering av hverdagslivet og en fangebehandling med vekt på rehabilitering heller enn kontroll preger de innsattes hverdag. Dette har også sammenheng med at lukkede og åpne fengsler gir ulike betingelser for å bygge tillitsrelasjoner. Ved fengsler der fangene var mest fornøyde i spørreundersøkelsen vi gjennomførte, var asymmetrien i relasjonen mellom betjenter og fanger forsøkt nedtonet ved bruk av hverdagsklær, en uformell omgangstone og hyppige sosiale aktiviteter der fanger og ansatte trådte ut av tradisjonelle roller (Lundeberg, Mjåland & Rye, 2018).

Disse eksepjonelle forholdene gir seg også uttrykk i et rikt fritidstilbud der fangene nærmest opplever en hyperaktiv tilværelse, som for noen overgikk livet de hadde hatt ute i det fri. Dette sier Sveinung, som sonet på en åpen avdeling:

Har aldri gått på fjellet så mye som når jeg har sittet her. Ja ... det er nesten stygt å si det med under soningen her så har jeg ... jeg har fått gjort ting som jeg aldri ville fått gjort ellers. Jeg går jo mye på fjellet hjemme da, men ikke så mye som jeg har fått gjort her. Og så har jeg vært på håndballkamper, og andre helgen vi var ute her i fjor, da var vi i Bymarka og kjørte på ski. Og det var jo så mye snø i fjor. Vi var jo på Vassfjellet mange, mange ganger og kjørte på ski. RBK-kamp. Jeg hadde aldri før vært på RBK-kamp. Så er det jo ... var i Bymarka nå i helgen. Altså vidden over. Storheia. Gråkaillen. Jeg har vært på Feie. Nordsjøløypa. Sykkelturer. (Sveinung, 52)

Åpne institusjoner med større frihetsgrader tilrettelegger for en mer allsidig identitetsskapende tilværelse med minst mulig «fangeaktig» preg.

Selv om dette nok ikke er hverdagen for mange fanger, utgjør det et eksempel på at det finnes et vidt spekter av soningsforhold i Norge. Utflukter til fotballkamper, slalåm, fjellturer og teaterforestillinger var aktiviteter mange ellers ikke hadde hatt råd til. Mange fangers marginale levekår og en fortid med rus og kriminalitet gjør erfaringsgrunnlaget med konvensjonelle arenaer mangelfulle. Muligheten til å kunne dra ut av fengslet og omgås folk i det frie samfunnet var et særlig verdsett privilegium i en ellers avskåret og innelukket tilværelse.

En sentral del av fengslets smerteproduksjon er passivering ved langvarig soning og mangel på kontakt med omverdenen, noe som kan skape ensomhet og sosial angst. Det er alminneligheten ved noen av de erfaringene som fengslet kan tilby, som er noe ekstraordinært for mange av fangene. Å få frihet til å bli eksponert for alminnelige erfaringer og samvær er ikke bare et viktig aspekt ved myndig- og verdiggjøring, men også for å motvirke faren for at innsatte blir institusjonalisert på en sånn måte at de utvikler kompetanse og posisjoner som forsterker deres utenforskap. Åpenheten til omverdenen i aktivitetsfremmende og brobyggende omgivelser kan dermed motvirke pinen ved stigma og at en slik degraderende moralsk karriere i forbindelse med fengselsopphold kan utvikle seg.

Straffens uklarhet og styrke

Innsattes fortellinger viser ikke bare at institusjonelle forhold som fengslenes ulike kontrollnivå og størrelse har betydning. Domfelte har svært

ulike erfaringer med straffegjennomføringsprosessen, men de har samtidig det til felles at måten de ble behandlet på, har stor betydning for forvaltningen av det pinefulle ved soning. Hvordan fangene opplever den hverdagslige samhandlingen med og relasjonen til ansatte, påpekes som særlig avgjørende. Maktforhold mellom fanger og betjenter regulerer mye av det som skjer i et fengsel. Fangers underordning blir regulert og understreket av materielle tiltak, fysiske barrierer og kontroll som gitter, celler, nøkler, innelåsing, kameraer, kroppsvisitasjon, urinprøver, celleransaker og telling. Relasjonen til betjentene er ikke bare viktig i utøvelsen av kontroll og sikkerhetsoppgaver, men også i det løpende endrings- og påvirkningsarbeidet som fangene skal underlegges i størst mulig grad. Betjentene skal ivareta sikkerhet, forebygge konflikter, motivere fanger til å endre seg, gjennomføre terapeutiske samtaler, foreta cellesjekker, urinprøver og kroppsvisitasjoner, være et bindeledd mellom fangen og det øvrige velferdsapparatet, og oppnå en tillitsfull relasjon med fangene (Justis- og politidepartementet, 2000). Samtidig er det store forskjeller mellom fengsler i hvor fornøyd fangene er med oppfølgingen de har fått fra betjentene, og opplevelsen av tillit og fortrolighet (Lundeberg, Mjåland & Rye, 2018). Dette ble forsterket av at det også var betydelige ulikheter i måten den enkelte betjenten utøvde sitt skjønn på, og hvordan de ivaretok sine rehabiliterende oppgaver. En kilde til frustrasjon var at fangene var avhengig av å ha en god relasjon til betjentene for å få tilgang til soningsprivilegier og tjenester, på samme tid som selve betjentrollen framstod som uklar. Betjentene fungerte samtidig som portvakter (for tjenester og goder), voktere (som gjennomførte urinprøver, kroppsvisitasjoner, og cellesjekk) og terapeuter. Ulike fengselspolitiske formål og prosjekter – som både er kontrollerende, straffende og rehabiliterende – er virksomme i den konkrete fengselshverdagen, og flettes sammen. Betjentenes veiledende hånd kan i neste øyeblikk bli et fast, tvingende grep, for å bruke den engelske fengselsforskeren Ben Crewes metafor (2009). Usikkerheten om når den veiledende hånden som strekkes ut, kan bli til et hardt grep, gjør at ethvert håndtrykk ofte møtes med en viss skepsis. Den blandingen av myk og hard makt som dette bilde illustrerer, er et omdiskutert tema i den nåtidige fengselsforskningen (se f.eks. Bosworth, 1999; Crewe, 2009; Hannah-Moffat, 2000; Mjåland, 2015; Mjåland & Lundeberg, 2014;

Shammas, 2017). De nye «soningssmertene» som denne forskningen beskriver, handler ikke nødvendigvis bare om et mer utflytende skille mellom tiltak som er «harde» og «milde», men også om opplevelsen av det inkonsistente og uberegnelige i de stadig skiftende reaksjonsformene. Særlig på avdelinger med rehabiliterende formål preges relasjonene fort av ambivalens uklare roller og regler. Fengslets smerteproduksjon blir sterkere knyttet til *rolleklarheten* mellom fange og betjent (Mjåland & Lundeberg, 2014; Lundeberg & Mjåland, 2018).

Opplevelsen av pine handlet også om hvorvidt den hverdagslige omgangen mellom ansatte og fanger opplevdes som *respektfull*. Innsatte opplever at dette forvaltes på mer eller mindre krenkende, hensiktsmessige eller respektfulle måter. Tilfeller av behandling som bidro til en følelse av mindreverd og avmakt, omfatter en vid rekke av hendelser, alt fra krenkende omtaler til «mikroydmykkelser» i dagligdagse situasjoner som skuldertrekning, avstandtaking og taushet. Fengslet er en særegen samhandlingsarena ved at ethvert samvær kan være redskap til å vurdere farlighet, motivasjon og endringsvilje. Et særlig mistillitsskapende forhold knyttet til mangelen på medvirkning og kommunikasjon er de tilfeller der inngripende beslutninger er basert på dagligdagse samvær og observasjoner, uten at fanger nødvendigvis har vært klar over at de har blitt vurdert, eller hva ansatte legger vekt på i ulike situasjoner og rapporterer videre.

Forskningen vår viser samtidig at de som var fornøyde med oppfølgingen i fengslet, hadde opplevd individuell tilrettelegging og brukermedvirkning. Andre studier har også vist at brukere som aktivt medvirker i behandlings- og rehabiliteringsprosessen og får eierskap til egen endring, har bedre resultater (DiClemente, 2003; Helgesen, 2017; Lundeberg 2017; Lundeberg & Mjåland, 2016; Maruna, 2001). Brukermedvirkning er ikke bare viktig for å sikre et tilstrekkelig beslutningsgrunnlag og en god skjønnsbruk, men kan også ha en skadereduserende funksjon ved å hindre unødig kontroll og krenkelser (Lundeberg et al., 2010). Et viktig aspekt av brukermedvirkningstenkningen som legger føringer for fangebehandlingen i «det senmoderne fengslet», er å gi fanger mulighet til og ansvar for å være drivkraften i egen endringsprosess, og at de får være med på å utforme soningsmiljøet (Kriminalomsorgsdirektoratet 2016;

Helsedirektoratet 2016). Brukermedvirkning er et prosessuelt ideal i velferdsstatens hjelpeapparat, og kan i en fengselskontekst forstås som metoder som bygger på fangers initiativ, delaktighet og innflytelse (Askheim, 2010).

Dette illustreres godt gjennom erfaringene til Alex. Vi intervjuet han etter at han ble løslatt fra soningen av en flere år lang dom for sedelighetslovbrudd. På bakgrunn av det han hadde gjort, opplevde han at det daglige samværet med de ansatte ble gjennomført med et overdrevent sikkerhetsfokus. Behandlingen ble preget av avstand, manglende respons og nedlatende bemerkninger; mikroydmykelses som virket stigmatiserende. Etter hvert blir han overført til et av de større fengslene i Norge som har en egen avdeling og program for sedelighetsdømte. Slik beskriver Alex hvordan han opplevde det første møtet med dette fengslet:

Så jeg ble flyttet opp der på prøve i tre dager. Skulle se om jeg likte meg der og jeg smeltet jo rett inn, dette er ... var kanon, de tok meg inn med et ... armer ... eller de tok ... de tok så godt imot meg, da. De tok liksom i varmen og det er jo faen ingen som har tatt tatt imot meg i varmen, liksom. Det er ingen ... ingen før. Jeg har jo sittet på det jævla rommet mitt og kvidd meg til å gå ut. Plutselig så kommer du inn til den varmen og de følelsene ... (Alex, 21)

Han beskriver hvordan de ansatte på en behandlingsavdeling tok imot han med en genuin varme og åpenhet som han aldri tidligere hadde opplevd:

Plutselig så kommer du inn til den varmen og de følelsene ... og de spør deg; hva skal du gjøre og hva skal du gjøre under soningen din, og hva vil du bruke tiden din til og ...? For jeg ville begynne med meg selv, da. Jobbe med meg selv.

Alex opplevde at han hans hjelpebehov var i fokus, og at han ikke ble vurdert som et farlig risikomoment. Avdelingen ble drevet av en blanding av sosialarbeidere, psykologer og betjenter. Psykologen som han gikk i terapi hos, var ikke opptatt av hva han hadde gjort, men hvem han var. Hun spurte han først et stykke ut i soningen om det var i orden at hun leste dommen hans. Alex opplevde at han fikk ta styringen over sin egen soningsplan. Å bli behandlet som en unik person med et vidt spekter av

ressurser, evner og muligheter, og ikke som en notorisk farlig og risikabel kriminell bidro til at han bestemte seg for å «utlevere seg selv» og starte på en langvarig prosess med sikte på å etablere et nytt og bedre liv etter løslatelsen (Lundeberg & Mjåland, 2016).

Diskusjonen ovenfor viser at på tross av at domfelte har svært ulike erfaringer med straffegjennomføringsprosessen, vektlegger samtlige av fangene i vår undersøkelse at måten de ble møtt, sett, hørt og behandlet på gjennom soningsløpet, har avgjørende betydning for forvaltningen av det pinefulle ved soning. Et viktig spørsmål i diskusjonen om fengslets smerteproduksjonen fremover er samtidig hvordan den dagligdage samhandlingen og relasjonen mellom fanger og ansatte i mindre grad oppleves som direkte autoritær og «hard», og mer som et uklart maktforhold som fremstår som mykere og tettere.

Straffens ansvarliggjøring

Spørsmålet om fengslets mulige piner handler ikke bare om hvordan betjentene utfører sin rolle, og hvordan fengslet bidrar til endringspress og -lyst hos fangene, men også om tyngden og vekten av å ta eller bli overlatt ansvaret for å ta styringen over egen selvutvikling gjennom soningsløpet. *Ansvarliggjøring* er et sentralt styringsverktøy i de nye og senmoderne formene for straffedeologi og -praksis (Bosworth, 2007; Garland, 2001; Hannah-Moffat 2000). Dette viser seg i at krav til fangenes ansvar for egen progresjon er et særlig fremtredende trekk i kriminalomsorgens styringsstrategier (Justis- og politidepartementet, 2008). Fanger som tidligere var objekter for straffen, skal nå gjøres til subjekter som er kompetente til å styre seg selv. En slik ansvarliggjøringstenkning var også et fremtredende tema blant fangene. Kravet om å bearbeide og jobbe med seg selv igjennom soningsløpet gjorde for noen straffedømte soningen lettere, for andre heller tyngre og tettere.

Betydningen av å bli ansvarliggjort i sin egen endringsprosess var et særlig viktig tema blant de «vellykkede» eks-kriminelle som vi intervjuet. Uavhengig av hvor de hadde sonet, og hvilken oppfølging de fikk, betraktet de fengsels erfaringen først og fremst som en del av en avgjørende endringsprosess *der de selv tok styringen*. Hvilke endringsprosesser

de har gjennomgått, er varierende, men selve fengslingen fremstilles ofte som en kritisk hendelse eller «oppvåkning». Dette var tilfellet for Rolf, en av de eks-kriminelle som hadde brukt store deler av livet sitt til å bli en suksessrik storsmugler av narkotika med høyt pengeforbruk og et samtidig eskalerende misbruk. Han forteller hvordan møtet med høysikkerhetsfengslets harde behandling av ham var et konkret sterkt emosjonelt ladet øyeblikk:

Jeg satt i fengsel og følte meg bitteliten og alene, jeg hadde jo mistet alt, sant. Celledøren smeller igjen bak deg og så sitter du på isolat på 23,5 timers innlåsing og isolasjon fra alt, sant – og uoversiktlig fremtid på hvor lenge det blir – Så er dette ganske langt unna livet i det fri da, uten grenser. Så for meg var det der en vekker, etter den dagen der har jeg aldri rust meg igjen. (Rolf, 28)

I hans livshistorieberetning blir fengslingen trukket frem som et smertefullt vendepunkt i hans kriminelle karriere. De fleste eks-kriminelle har ikke en slik sterk opplevelse/erindring av når endringen egentlig inntraff, eller kan trekke frem en helt konkret vendepunkthendelse, slik som Rolf. Imidlertid beskriver personene som lykkes i å slutte med kriminalitet, at fengslingen var starten på det som kan kalles en endret «selvforholdningsmåte», som det videre soningsforløpet tilrettela for i ulik grad. Soningen blir fremstilt som en kritisk selvbearbeidingstid, som en mulighet for en konstruktiv tenkepause som resulterte i at de selv etter hvert tok beslutningen om å ta ansvar i egen endringsprosess. Å ta ansvaret for endring krevde imidlertid en sterk overbevisningskraft om egen styrke. Det er kun opp til en selv, som Anders sier, det handler om å være 100 prosent dedikert:

Anders: Jeg tror det har veldig mye med hvilken innstilling du har før du setter i gang med det. Jeg tror det blir jævlig vanskelig eller jeg tror du vil slite veldig hvis ikke du er helt 100 % sikker eller innstilt på at dette skal ... dette skal du klare. Ja, hvis ikke du er helt ... hvis ikke du er helt klar for det, så tror jeg det kan være veldig vanskelig.

Forsker: Så det er liksom ikke rom for ambivalens eller usikkerhet, på en måte, den prosessen der, tenker du?

Anders: Nei, jeg tror ikke det. Den personen som skal gjøre det, tror jeg rett og slett må må ... må komme til et punkt hvor de føler at nå må jeg enten

komme meg på riktig side eller så er det løpet kjørt. Og jeg tror ...
jeg tror faktisk jeg var kommet litt på det punktet. (Anders, 29)

En sterk enten eller-tenkning, en nærmest fatalistisk holdning, der betydningen av eget initiativ og innsats ble avgjørende, var utbredt. Man rehabiliterer seg selv; fengslet, kriminalomsorgen, velferdsstaten, NAV, terapeut, familie, jobb, alder og tid kan ikke forandre en person som ikke gjør personlige anstrengelser for å forandre seg selv, «fra innsiden».

Typisk for denne prosessen var at det belastende livet som mange levde i tiden før fengslingen, ble gransket med større kritisk distanse:

Og det forandret jo på alt, altså da skjønte jeg virkelig ... jeg bestemte meg at jeg aldri skulle tilbake igjen på den livsstilen der. Jeg hadde jo aldri tenkt over det, nesten, det er rart å si det, men da så jeg ingenting før det. Da gikk det opp for meg hva jeg hadde holdt på med. (Nils, 32)

Et gjennomgående trekk er at de bruker sterke begreper om den forandringen de sier de har gjennomgått. Soningstiden beskrives som en personlig kamp og fremstilles som livsforandrende og et livshistorisk «brudd». Uttrykk som at de har «gjenvunnet kontroll over seg selv», eller beskriver soningen som at det var «en gjenoppbygging av meg selv», er utbredt. Petter forteller om at «det var en oppvåkning i hvordan han hadde levd tidligere»:

Ja, jeg har våknet opp litt for å si det på den måten. Så har jeg fått et helt annet syn på tingene. Det har jeg, innforstått litt mer at hadde jeg vært uten litt tidligere så hadde jeg ikke vært her i dag. For å si det sånn. Så jeg ser jo hva det har gjort med meg tidligere da, så jeg vil si jeg har absolutt fått øynene opp litt ja. (Petter, 33)

Soningen blir samtidig forstått som en del av en indre reformativ prosess med økt bevisstgjøring over negative konsekvenser knyttet til langvarig forhold til rus og kriminalitet.

Så det ... jeg var litt glad for å bli tatt øg, fordi at selv om jeg ikke ruset meg, så tror jeg at det ... hvis ikke jeg hadde blitt tatt, så hadde jeg fortsatt med det, sant. Og ... ja. (Anders, 29)

«Oppgjøret» de forteller om, innebærer at tidligere kriminelle handlinger blir fordømt, «det gikk opp for meg hva jeg holdt på med», men på en forsonende måte. Avstandstakingen er ofte knyttet til at personen av ulike grunner mener at han ikke var seg selv under den aktuelle handlings-tiden, noe som han i mer eller mindre grad selv kan klandres for. De snakker om fortiden som om det var en annen person, «det var ikke egentlig meg». Selvbearbeidingen innebærer å etablere (nye) kjerneoppfatninger om seg selv, gjennom å artikulere hva de mener karakteriserer deres egen «sanne kjerne», det innerste jeg. Ved å fremstå som aktive, handlingsrettede og nærmest hypermoralske i sin omtale av sin endringsprosess blir deres kriminelle fortid og tidligere status som farlig og umoralsk lovbrøyer bearbeidet.

Selv om denne livshistoriske selvbearbeidingen innebærer et smertefullt oppgjør med fortiden, fremheves det samtidig i forskningen som et avgjørende punkt for en vellykket tilbakeføring (Maruna, 2001). Ved å bearbeide fortiden forsøker personen å skape et sammenhengende fortelling for å forklare og rettfærdiggjøre endring. Eks-kriminelle drar nytte av en logisk, troverdig og respektabel historie som demper skyld- og skamfølelse, og som er forenelig med å bevare selvrespekten for å forklare hvorfor de har blitt streite.

Ansvarliggjøringen som vi har diskutert ovenfor, resonnerer samtidig med en mer subtil styringsstrategi av borgere, der formålet med soning er at innsatte skal foreta en kontinuerlig indre etisk og moralsk rekonstruksjon (Rose, 2000). Den innsatte skal bevisstgjøres og forstå seg selv som et handlingsdyktig, fritt og refleksivt individ og sitt liv som resultatet av egne valg. Dette gjør samtidig at de som ikke lykkes med å gjøre seg selv til noe annet enn fange, skylder på seg selv og egen tilkortkommenhet. Fanger som er passive, tiltaksløse og tilbakeholdne og ikke bruker de muligheter som soningstiden gir for endring, opplever en form for mindreverd-følelse og skam. De klandrer seg selv for sin egen udugelighet og uttrykker skyldfølelse overfor friheter de ikke viser seg fortjent til. Ansvarliggjøring skaper en situasjon der de som faller utenfor, føler de selv har påført seg den pine de får i utenforposisjonen i samfunnet, som om det bare var et resultat av egne dårlige valg. Spørsmålet om ansvarliggjøringens mulige pinner er avhengig av om den virker reelt myndiggjørende, og hvordan

innsatte selv føler de kan ta ansvar for å være drivkraften i egen endringsprosess ut fra de mulighetene som soningsforholdene gir.

Straffens plan og fremdrift

Selv om mange mente at det de hadde klart å oppnå under og etter fengselsopphold, var noe de hadde «ordnet selv», kom det likevel i mange tilfeller fram at kriminalomsorgen i betydelig grad hadde bidratt til fremdriften og tilretteleggingen for den enkeltes endringsprosess. Oppfølgingen fra kriminalomsorgen kan dermed være avgjørende for videre kriminalitet, ved at denne evnen og/eller viljen til konstruktiv endring styrkes. Mens mange fanger uttrykker at en sentral del av soningens smerter er manglende viten om hva fremtiden bringer, oppgir noen at soningen har gitt håp, plan og retning. Særlig gjelder dette å skaffe seg utdanning, få bolig og å komme i arbeid eller arbeidsrettede tiltak. Innsatte i norske fengsler har aktivitetsplikt (jf. Justis- og beredskapsdepartementet, 2002, § 3). På dagtid skal fangene arbeide, få undervisning eller delta i andre godkjente aktiviteter. Våre undersøkelser viser at det finnes et vidt spekter av tilbakeføringstiltak i noen norske fengsler. Det er imidlertid store variasjoner i aktivitetene som tilbys i ulike fengsler. Arbeidsrettede tiltak er imidlertid det de innsatte selv mener er det mest meningsfylte og viktigste tiltaket for å klare å leve lovlydig (Lundeberg, 2017). Arbeid er av de viktigste faktorene for å beskytte mot tilbakefall, og manglende arbeidserfaring er et problem for fangenes tilbakeføring (Kyvsgaard, 1998; Sampson & Laub, 2003; Skardhamar & Telle, 2012). Arbeidets kriminalitetsreducerende effekt har sammenheng med at de som har dårligst arbeidsmarkedstilknnytning før soning, blir tilbudt arbeidstrening og -opplæring i fengsel, som de drar nytte av etter soning (Bhuller, Dahl, Løken & Mogstad, 2016). Soningen gir mulighet for arbeidserfaring og kompetanseheving til en særlig marginalisert befolkningsgruppe som det ellers ville ha vært vanskelig å nå.

Alfs soningshistorie er et godt eksempel på mulighetene i en planmessig, aktiv og individuelt tilrettelagt soningstid med arbeidskvalifisering i fokus. Han hadde tilbrakt store deler av sitt liv under ulike fengselsopphold, men på intervjutidspunktet har han lyktes med å bli rusfri, løslatt og

er i fast arbeid. Alf hadde i likhet med andre «vellykkede» eks-kriminelle i utvalget vårt over tid utviklet gode relasjoner til en flerfaglig stab i fengslet, som han opplevde som pådrivende støttespillere i møtene med velferds- og hjelpeapparatet ute. Han tok hele den videregående utdannelsen som tømmer under et tidligere fengselsopphold. Under siste soning fikk han fri for å gå på en rekke visninger på leiligheter og på jobbintervjuer, uten følge av betjenter. Videre fikk han støtte og tillatelse til å delta på et jobbsøkerkurs i regi av NAV. Alf syntes det hjalp han til å forstå bedre hvordan han skulle representere seg selv og egen kompetanse overfor potensielle arbeidsgivere. Særlig nyttig var det å få opplæring i å utforme en troverdig CV som samtidig kunne dekke over hans mange fengselsopphold.

Hvordan den enkelte klarer å kvalifisere seg i soningstiden, overbevise potensielle arbeidsgivere om sin kompetanse og reforhandle sin kriminelle fortid i møte med arbeidslivets aldersnormerte forventninger til et yrkesaktivt livsløp, er et kritisk punkt i tilbakeføringsprosessen. Lovbrytere har større tilbøyelighet til å slutte med kriminalitet hvis de lykkes med å etablere sosiale bånd og konvensjonelle roller knyttet til familie og arbeid. De fleste innsatte mente at et annet og mer rus- og kriminalitetsfritt liv krever drastiske endringer og flere roller utenfor. Denne krevende endringen er for de fleste ikke resultatet av en enkeltstående hendelse, men en prosess der en kjede av faktorer virker inn over tid, der tidligere forsøk på oppfølging kan være av stor betydning, selv om personen ikke fullførte de aktuelle tiltakene. Både tidligere forsøk på hjelp som personen ikke benyttet seg av, avbrutte og fullførte hjelpetiltak kan bidra konstruktivt i en endringsprosess. Å ha en plan, og ha tro på den, å ikke gi opp, men holde fast ved en fremtidsoptimisme på tross av brudd og tilbakefall, en tro på at endring faktisk er mulig, som ansatte og innsatte sammen kan bidra til, er i seg selv både viktig for å lykkes og for å lindre smertene ved livet både innenfor og utenfor murene.

Minst mulig pine – å lindre smerte

I denne artikkelen har jeg forsøkt å nyansere diskusjonen om straff som en tilsiktet pinepåføring ved å vise at straff ikke nødvendigvis oppleves som pine, men kan innebære mulighet for konstruktiv endring. Dette har

sammenheng med at fengselsforholdene har blitt materielt bedre, at den økte satsningen på rehabilitering og velferdstilbud har gitt fangene flere rettigheter og valg, og at fengslet er blitt et mer meningsfullt sted å være og gir fangene flere muligheter, noe som kan gjøre fengselsopplevelsen mykere og lettere. Det finnes fengsler der fangene trives, som oppleves som meningsfulle, og noen oppgir at soningen har gitt et håp, en plan og en retning i livet som de ikke har hatt tidligere. Særlig gjelder dette å skaffe seg utdanning, få bolig og å komme i arbeid eller arbeidsrettede tiltak. Vi har diskutert hvordan fengselspolitikken har endret seg betydelig de siste tiårene. Rehabilitering, kartlegging og reformarbeid påvirker i stor grad maktforhold i fengsel. Selv om fengselsmakten fremdeles er autoritær og «hard», så framtrer den i mange tilfeller som «mykere». De nye pinene ved å være i fengsel knyttes til den sterke behandlings- og rehabiliteringsideologien som preger de nordiske fengslene. Dette gjør ikke nødvendigvis soningsforholdene lettere. Et soningsregime med strenge aktivitetskrav og pålegg om selvdisiplinerende endringsarbeid, der fangene blir satt til å bearbeide og jobbe med seg selv igjennom soningsløpet, kan heller gjøre straffen *tyngre og tettere enn lettere*.

Samtidig viser innsattes erfaringer at straff er et mangfoldig fenomen som kan være smertefullt, men at opplevelsen av straff varierer. Norske fengsler innebærer et stort mangfold. Ved å vektlegge fangenes perspektiv og deres opplevelse av soning og ulikheter mellom avdelinger og fengselstyper, viser vi at det finnes forhold ved norsk soning som innsatte definerer som konstruktive, som gir noen innsatte mulighet til å etablere et nytt og bedre liv. Pineforståelsen av straffens hensikt skjuler og dekker over disse variasjonene. Et grunnleggende problem med pineforståelsen er at den ikke skiller mellom straffens artikulerte hensikt og den opplevde virkning (Fredwall, 2017). Ved å avgrense straff som *pine* blir debatten om hva som faktisk skjer i fengslene, preget av forestillinger og verdiladninger som verken er treffsikre eller fører til en konstruktiv debatt.

Artikkelen viser viktigheten av at diskusjonen om straffenivåer, straffens begrunnelser og funksjon må relateres bedre til hvordan straffegjennomføringen faktisk praktiseres og virker. Det er særdeles viktig at debatten om straffenivået i samfunnet ikke bare handler om

straffeutmålingen og dens formål, men også om hva som skjer i sonings-tiden, og hvordan straff oppleves i ulike anstalter. Det er viktig for oss som fengselsforskere å ikke bare vektlegge det sterkt pinefulle med straff, men å vise hvordan dette kan variere, og trekke frem de gode eksisterende tiltakene innenfor kriminalomsorgen som gjør straffen både mer hensiktsmessig og meningsfull.

Sluttnoter

1. Kapitlet ble revidert med mindre endringer i januar 2019.
2. Se Terje Fredwall (2017) for en dyptgående analyse av Nils Christies og Espen Schaanning's teoretiske posisjoner og diskusjon om straff som tilsiktet pinepåføring og opplevd pinepåføring.
3. Nils Christie (1982) gjør i særlig grad rede for denne posisjonen i boka *Pinens begrensning*, mens Espen Schaanning skriver om dette i *Den onde vilje* (Schaanning, 2002).
4. Justis- og politidepartementet, 2008, s. 22.
5. Se særlig Stortingsmelding av 2008 (Justis- og politidepartementet, 2008, kap. 14) om *tilbakeføringsgarantien*.
6. Datainnsamlingen ble gjennomført av Ingrid Rindal Lundeberg og Kristian Mjåland.

Referanser

- Andenæs, J. (1976). *Statsforvaltningen i Norge* (4. utg.). Oslo: Tanum-Norli.
- Andenæs, J. (1994). *Straffen som problem*. Halden: Exil forlag.
- Askheim, O.P. (2010). Empowerment – ulike tilnæringer. I O.P. Askheim & B. Starrin (Red.), *Empowerment i teori og praksis* (s. 21–33). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Barker, V. (2013). Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of a Janus-faced penal regime. *Theoretical Criminology*, 17 (1): 5–25. <https://doi.org/10.1177/1362480612468935>
- Bhuller, M., Dahl, G.B., Løken, K.V. & Mogstad, M. (2016). *Incarceration, Recidivism and Employment* (NBER Working Paper Series, Working Paper 22648). Cambridge: National Bureau of Economic Research. <https://www.nber.org/papers/w22648>
- Bosworth, M. (2007). Creating the responsible prisoner – Federal admission and orientation packs. *Punishment & Society*, 9(1): 67–85. <https://doi.org/10.1177/1462474507070553>
- Christie, N. (1982). *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Christie, N. (1987). Tilsiktet pine. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, 74, 283–285.
- Clemmer, D. (1940). *The prison community*. New Braunfels, TX: Christopher Publishing House.
- Crewe, B. (2009). *The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. Clarendon Studies in Criminology. Oxford: Oxford University Press.
- Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment & Society*, 13(5), 509–529. <https://doi.org/10.1177/1462474511422172>
- Crewe, B., Liebling, A. & Hulley, H. (2014). Heavy-light, absent-present: rethinking the «weight» of imprisonment. *The British Journal of Sociology*, 65(3), 387–410. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12084>
- Fredwall, T.E. (2017). Straff som pine. *Retfærd: Nordisk juridisk tidsskrift*, 40(3–4), 24–37 Hentet fra http://retfaerd.org/wp-content/uploads/2018/01/retfaerd_3_4_2017_3.pdf
- Goffman, E. (1967). *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Garland D. (2001) *The culture of control : crime and social order in contemporary society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hannah-Moffat, K. (2000). Prisons that empower. *British Journal of Criminology*, 40(3), 510–531. <https://doi.org/10.1093/bjc/40.3.510>
- Hauge, R. (2001). *Kriminalitetens årsaker* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Helgesen, J.H.I. (2017). Ny fangebehandling i norske fengsler? Om innsatte rusbrukeres opplevelser av selvbestemmelse og medvirkning. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20(2), 100–116. Hentet fra https://www.idunn.no/tidsskrift_for_velferdsforskning/2017/02/ny_fangebehandling_i_norske_fengsler
- Justis- og politidepartementet (2002). *Retningslinjer for kontaktbetjentarbeidet*. Rundskriv KSF 02 / 2002. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/rundskriv-ksf-02-2002/id109082/>
- Justis- og beredskapsdepartementet (2002). Lov om gjennomføring av straff mv. LOV-2001-05-18-21. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21>
- Justis- og politidepartementet (2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn* (St.meld. nr. 37 (2007–2008)). Oslo: Departementet.
- Kinander, M. (2013). Straffens begrep og begrunnelse i norsk rett – en kritikk. *Jussens venner*, 48, 155–192. Hentet fra https://www.idunn.no/jv/2013/03/straffens_begrep_og_begrunnelse_i_norsk_rett_-_en_kritikk
- Kyvsgaard, B. (1998). *Den kriminelle karriere*. København: Jurist og økonomiforbundets forlag.
- Lundeberg, I.R. (2017). Exceptional procedures? Offenders' Experiences of Procedural Justice in Re-entry Work. I T. Ugelvik & P.S. Smith (Red.), *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice* (s. 239–259). London: Palgrave.

- Lundeberg, I.R. & Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen. *Retfærd*, 153(1), 32–44.
- Lundeberg, I.R., Mjåland, K. & Rye, J.F. (2018). Eksepsjonelle fanger i det eksepsjonelle fengslet. I J.F. Rye & I.R. Lundeberg (Red.), *Fengslende sosiologi. Makt, straff og identitet i Trondheims fengsler* (s. 213–237). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.41.ch10>
- Lundeberg, I.R. & Mjåland, K. (under utgivelse). Rus, roller og skjønn. I H.M. Kjærgård Eide & K.T. Westrheim, *Kunnskapsbasert straffegjennomføring* (s. 234–262). Fagbokforlaget: Bergen
- Maruna, S. (2001). *Making good: how ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Mathiesen, T. (1965). *The defences of the weak. A sociological study of a Norwegian Correctional Institution*. London: Tavistock.
- Mjåland, K. & Lundeberg, I.R. (2014). Penal hybridization: staff-prisoner relationships in a Norwegian drug rehabilitation unit. I H.S. Aasen, S. Gloppen, A.-M. Magnussen & E. Nilssen (Red.), *Juridification and Social Citizenship in the Welfare State* (s. 183–202). Cheltenham: Edward Elgar.
- Mjåland, K. (2014). «A culture of sharing»: Drug exchange in a Norwegian prison. *Punishment & Society*, 16(3), 336–352. <https://doi.org/10.1177/1462474514527149>
- Mjåland, K. (2015a). *Makt, legitimitet og motstand: En etnografisk analyse av rus og rehabilitering i et norsk fengsel* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Mjåland, K. (2015b). The paradox of control: An ethnographic analysis of opiate maintenance treatment in a Norwegian prison. *International Journal of Drug Policy*, 26(8), 781–789. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2015.04.020>
- Mjåland, K. (2016). Exploring prison drug use in the context of prison-based drug treatment. *Drugs: Education, Prevention, and Policy*, 23(2), 154–162. <https://doi.org/10.3109/09687637.2015.1136265>
- Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen: Uppväkstvillkor, levnadsförhållande och återfall i brott bland fångar* (doktoravhandling). Kriminologiska Institutionen, Stockholms universitet.
- Revdal, M.K. (2015). *Innsattes levekår 2014: Før, under og etter soning* (Statistisk sentralbyrå (SSB) Rapport 47/15). Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Sampson, R.J. & Laub, J.H. (2003). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. London: Harvard University Press.
- Schaanning, E. (2002). *Den onde vilje*. Oslo: Spartacus forlag.
- Schaanning, E. (2009). *Den tilsiktete smerten*. Oslo: Unipub.
- Shammas, V.L. (2017). *Prisons of Welfare. Incarceration, Social Democracy and the Sociology of Punishment* (Phd.-avhandling). Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

- Skardhamar, T. & Telle, K. (2012). Post-release employment and recidivism in Norway, *Journal of quantitative criminology*, 28(4), 629–649. <https://doi.org/10.1007/s10940-012-9166-x>
- Sykes, G.M. (1958). *The society of captives: a study of maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press.